

GORA V SLOVENSkih LJUDSKIH PESMIH

V članku je avtorica hotela preveriti, ali se v slovenskih ljudskih pesmih kaže predstava o gori, ki stoji na poti med tem in onim svetom, tako kot je vidna v slovanskih jurjevskih pesmih in v mitičnih predstavah mnogih narodov. Pri pregledu slovenskih ljudskih pesmi lahko te glede na pomen gore, ki se kaže v njih, razdelimo v naslednje skupine:

1. skupina pesmi, v kateri gora nastopa kot mejnik na poti, ki vodi na drugi svet;
2. gora se kaže kot mitični kraj;
3. gora pomeni kraj, od koder ni vrnitve;
4. gora se povezuje z ljubezensko zvezo in incestno poroko.

Ta članek nima posebnih pretenzij. Ima zgolj namen ugotoviti, kakšen je pomen oziroma funkcija (črne) gore v slovenskih ljudskih pesmih. Gora ima namreč v kozmoloških predstavah raznih narodov jasno funkcijo: je tista, ki "omogoča stik med zemljo in nebom" (Eliade 1985: 205). Da je model svetovne gore ohranjen v slovenskih verovanjih in pripovedkah, je pokazal že Z. Šmitek (prim. Šmitek 1994). Sama sem želela raziskati, ali se tudi v ljudskih pesmih morda kažejo sledovi neke praslovanske (ali starejše) predstave o gori, ki leži na poti med tem in onim svetom oziroma pomeni skupaj z vodo nekakšno pot na oni svet, mejo med tem in onim svetom. R. Katičič namreč v svojih člankih o Juriju omenja goro kot eno izmed postaj na poti Jurija iz Velesovega sveta mrtvih na ta svet – potrditve za to najde v mnogih jurjevskih pesmih slovanskih narodov. Pot, ki jo mora prehoditi Jurij (Jarilo), ko prihaja z onega sveta na ta svet, "vodi kroz prostor koji je rasčlanjen na mor-e, gora, dolč, lesč, logč, i završava u polju (pol-e)." (Katičič 1989: 50.) Ali pa se gora tudi v drugih pesmih kaže kot pot na drugi svet?

Po pregledu slovenskih ljudskih pesmi in molitev, ki omenjajo goro, lahko opazimo, da se gora res skupaj z vodo (in trato, ki je lahko analogna polju) v kar nekaj primerih pojavlja kot ena od postaj na poti duše na drugi svet:

"Tam stoji svet tempelj,
V svetem tempelju ena zlata miz'ca.
Okol' zvate miz'ce stoje zvat' stol',
Trinajst jogrov.
Marija špencera po svetem tempelju.
Ena uboga duša pršla
Čez visoko goro, čez zeleno trato,
Čez globoko vodo, čez peklenšče vrata.
Sovražnik' so rekli:
'Duša, pober' se ti od nas,
Ti nimaš n'č pr' nas,
Ti 'maš od sam'ga Jezusa Kristusa
Zvat' patmoštrček."

(Duša z zlatim patmoštrom, Štrekelj, št. 391)

"...Ena dušica priteče,
Marija tako reče:
'Vprašajmo to dušico, od kod je prišla!
Jest sem prišla
Čez kamnite gore
Čez globoke vodé!"

(Novak, št. 181)

Tudi pot do Marije, ki je v raju, se pravi onstranstvu (ali pred njim), vodi prek vode in gore:

"...Pojmo gledat
Na gorico,
Na vodico,
Kaj Marija dela.
Verne duše napaja,
V sveti raj poslaja..."

(Novak, št. 75, Gorenjska)

Deloma pa bi lahko isti pomen, sicer že zelo zabrisan in spremenjen, našli tudi v nekaterih drugih pesmih, ki jih lahko razporedimo v naslednje skupine:

V prvo skupino bi lahko uvrstili pesmi, v katerih je gora vključena v predstavo o nekem mitičnem kraju, onstranstvu (v katerem lahko prebivajo bajna bitja ipd.), ki ima seveda lahko tudi krščansko preobleko: nebesa, kraj, kjer živijo svetniki ipd.

"...Tam stoji, leži gora visoka,
Na gori drevca zelena.

Po drevcam hladna senčica,
V senčici zvira merzla voda,
Merzla voda studenšica.

Pri vodi stoji zlati stou,
Na stoli kleči Marija.

V krilci derži dete mlado,
Dete mlado, smilenga Jezusa..."

(Marija na zlatem stolu pri mrzli studenčnici, Štrekelj, št. 4944, na Krasu med Gorico in Trstom)

"Tam stoji visok ta hrib,
Z hriba teče mrzla voda,
Mrzla voda studenčnica.
Na hribu stoji prelepi stol,
Na stolu sedi Marija.
V krilci pestva dete mladó,
Dete mladó, sam'ga Jezusa..."

(Marija hoče Jezusa trpljenju odnesti, Štrekelj, št. 442, iz Volčan na Tolminskem)

V drugi skupini pesmi se gora enači s koncem, krajem, od koder ni vrnitve:

"Štrukajj Měrtin,
 Či si biu?
 V Šempetri
 Per ljubi moji teti.
 Kej si diélou?
 Štrena viu.
 Kej t' je dala?
 Ano golo peščāce.
 Kam s' je denu?
 Zdolej pod gonjiščāce.
 Či je tisto gonjiščāce?
 Uosa s' je razdrā.
 Či sa tistā uosa?
 Uou jih je snou.
 Či je tisti uou?
 Sekirca ga je ubila.
 Či je tista sekirca?
 U grm poskočila.
 Či je tisti grm?
 Uosa z' ga pojiéle.
 Či sa tistā uosa?
 Uk jih je snou.
 Či je tisti úk?
 Na Čm vrh je šou pět uodu
 In ga nā bu več nazaj!" (Štrekelj, št. 7494, z Gorjanskega)

Tudi različica iz Ščednja se konča podobno:

"...Či so tičce?
 So šle gor na an hrib,
 Boh je - nā dej
 Več dol prit!" (Štrekelj, št. 7495)

Toda na poti Jurija iz dežele mrtvih v deželo živih, kot piše R. Katičič, pride do srečanja z njegovo sestro Maro in med njima pride do incestne poroke, ki zagotavlja plodnost. Tako postane jasnejša povezava med goro in poroko oziroma ljubezensko zvezo z dragim, ki živi za goro, o kateri beremo v nekaterih pesmih:

"Lep je vrtec ograjen,
 Pun je rožic nasajen.
 Vsakojake, rumene,
 Največ mudre, zelene.
 Mimo pala stezica,
 Po nji šeče grofica.
 Klanja ji se grofica.
 Klanja ji se rožica.
 Još govori grofica:
 'Kaj se klanjaš rožica?
 Ja te nimam komu dat'.
 Čačka, majka prestari,
 Bratje, sestra premladi.
 Moj je dragi daleko.
 Preko devet čmih gor.
 Za goro je čni bor,
 Za borom je beli grad,
 Na sred' grada stolec zlat,
 Na njem sedi dragi moj.
 Na prstu mu prsten moj,
 Da se pozna dragi moj.
 Z belim perom prepisuje,
 Na me tužno premišljuje."
 (Komu bi rože trgala, Štrekelj, št. 1095, iz Adlešičev)

V naslednjih dveh pesmih pa je že prišlo do srečanja dekleta (Mare) z njenim dragim oziroma je v drugi pesmi na poti prek črne gore k svojemu dragemu (v mitu je sicer ravno obratno in je Jurij tisti, ki pride prek gore k Mari):

"Črna gora pod večer zvonila,
 Čez njo Mare sinoč odpelana
 Za njom majka guste glase šatje:
 Jesi l' Mare vikla al' nevikla?
 In jes' majko vikla i nevikla:
 Stari svekre, kaj milani čačko,
 Svekrvica, kaj milana majka,
 Dve zalvice, kaj mile sestrice,
 Dva diverka, kaj mila brajenka."

(Srečna Mare, Šašelj II., št. 6; zap. Kata Peteh iz Tribuč)

"Majko čerko daleko udala,
 Vavek glase za njo pošiljala:
 'Hodi Mare k meni na goščenje!
 'Ovo so mi moj Ive mlajeni,
 Mi se čuje moje majke grlo,
 Da mi hod' mo k majki na goščenje!
 Kadar prišlo na vrh gore črne:
 'Hodi Ive, nikder ne postavaj,
 Mi se čuje moje majke grlo..."

(Čudno goščenje, Šašelj II., št. 1; zapisala Kata Peteh iz Tribuč)

Morda bi lahko v to skupino uvrstili tudi pesem Zorja prstan pogubila (Štrekelj, št. 5040, iz Draščič), ki so jo prepevali s kresa grede. Tudi v tej pesmi se nahajata dekle in njen ljubi očitno med vodo in goro: dekle izgubi prstan "maj vodo, maj goro, maj tem drobnem kamenkom" - prstan iščejo vsi po vrsti - njen oče, mati, brat, sestra - toda najde ga šele njen dragi.

Voda in gora se včasih pojavljata tudi v zvezi z vilami, ki prebivajo na gori, ob vodi ipd., ter črna gora tudi kot grožnja, kar bi se lahko deloma prekrilo s prvo skupino pesmi. Zdi se, da torej tudi v nekaterih slovenskih ljudskih pesmih lahko najdemo sledove mitske predstave o gori, ki se nahaja na meji med svetovoma in prek nje vodi pot na drugi svet, čeprav je seveda še mnogo pesmi, iz katerih ta predstava ni vidna in ima v njih gora lahko tudi zelo drugačen pomen.

LITERATURA:

- ELIADE, Mircea 1985: Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze. Novi Sad.
- KATIČIČ, Radoslav 1989a: Hoditi - roditi. Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti. V: *Studia ethnologica* 1. Zagreb, str. 45-63.
- KATIČIČ, Radoslav 1989b: Dalje o rekonstrukciji tekstova jednog praslavenskog obreda plodnosti. V: *Studia ethnologica* 2. Zagreb, str. 35-47.
- KATIČIČ, Radoslav 1991: Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti (II). V: *Studia ethnologica* 3, Zagreb, str. 35-41.
- NOVAK, Vilko 1983: Slovenske ljudske molitve. Ljubljana.
- ŠAŠELJ, Ivan 1906, 1909: Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada 1, 2. Ljubljana.
- ŠMITEK, Zmago 1994: Primerjalni vidiki slovenskega ljudskega izročila o Atili. V: *Traditiones* 23. Ljubljana, str. 187-201.
- ŠTREKELJ, Karel 1980 (1895-1923): Slovenske narodne pesmi 1-4. Ljubljana.

Summary

THE MOUNTAIN IN THE SLOVENE FOLK SONGS

Mirjam Mencej

In the article the authoress intended to check if the idea of the mountain, which stands on the way between this and other world, as it is evident from the Slovene songs, which are connected with St. George's Day and mythic ideas of many other nations, is present in the Slovene folk songs. After the research of the Slovene folk songs we can divide them in the following categories according to the meaning of the mountain:

1. the group of songs in which the mountain represents the boundary stone on the way to the other world;
2. the mountain shows itself as a mythical place;
3. the mountain is a place from where there is no return;
4. the mountain is connected with the loving relationship and the incestuous marriage.

Marija Cvetek

UDK 398.2(497.12 Bohinj)

Izvirno znanstveno delo. Sprejeto 28. 5. 1995

JANEZ MENCINGER IN BOHINJSKO LJUDSKO PRIPOVEDNIŠTVO

In memoriam Janez Cvetek (1958-1995)

Tudi v Bohinju so ljudsko pripovedništvo manj zapisovali kot ljudske pesmi. Te je lažje zapisovati kot pripovedi, ki so bolj osebne, namenjene sobesedniku, poslušalcu. V govoru se človek bolj avtentično in najsvobodneje izraža. Vsak pripovedovalec izraža svoj osebni odnos do zgodbe in oba, pripovedovalec in poslušalec, uživata v klenih izrazih, igri intonacij, mimiki, ironiji, humorju in smehu. Tuji zapisovalci bi težko zaznali vse glasovne finese in sintaktične posebnosti ter vse potencialne pomenske razsežnosti našega narečja (prim. Cvetek 1993).

Še največ bohinskega ustnega izročila najdemo pri pisateljih, ki so bili povezani z Bohinjem: pri Janezu Jalnu, Franu S. Finžgarju in drugih ter nenazadnje pri bohinskem pisatelju Janezu Mencingerju, saj je v večino svojih del vtikal nenapisano izročilo "trdnega, starodavnega Bohinja".

Janeza Mencingerja literarna zgodovina postavlja ob bok vavcem, s katerimi se je družil na Dunaju, a je veliko bliže Janezu Trdini, ne samo v odnosu do ljudskega izročila, temveč tudi po pripovednih prijemih, saj ga je privlačevalo "/.../ modrovanje (razpravljanje) o tem in onem, tesen stik pripovedovalca z bralcem, idejno-spoznavna plast pripovedi, humorno-ironični zasuk besede, komične situacije, ki naj osmešijo neljubo osebo, itd." (Kocijan 1984/85: 105-106).

Realist Janez Mencinger velja za pisatelja z izrednim smislom za humoristično, ironično in satirično oblikovanje pripovedi. Odvetniški poklic mu je izostril poslušal za trezno presojo in racionalno misel, ki je znala udariti in razkrinkati človeške slabosti in družbene zablode. Mencinger je v tej smeri presegel svoje predhodnike. Z vsestransko uspešnimi tradicionalnimi stilističnimi sredstvi (prenos pomena, primera,

besedotvorni stilemi, žargonizmi, stilsko zaznamovano, ekspresivno besedje itd.) v površinski jezikovni zgradbi (po zgledih ljudskega pogovornega jezika) je oblikoval satirično-groteskno parodijo (*Cmokavzar in Ušperna*), na večpomenskosti besede in sobesedilnih pomenih globinske zgradbe pa humoristično parodijo (*Vodnikov "Vršac" potlej pa še nekaj, "filozofično-estetična razprava"*). V obeh stilističnih "tehnikah" je doseženo presežek in odprl tem žanrom nove razsežnosti v površinski in globinski jezikovni zgradbi (Orožen 1982: 181).

Potrebno je tudi zapisati, da je smisel za humor, v vsem njegovem vsebinskem in jakostnem razponu, še danes pogosta komponenta bohinskega značaja. In ta sestavina je kot pripovedna perspektiva živo vraščena v bohinsko ljudsko izročilo.

Če beremo Mencingerjeva dela z etnološko pozornostjo, ugotovimo, da je bilo ustno slovstvo nasploh še živo prisotno v žitju in bitju Bohincev v prejšnjem stoletju. Izražalo se je v šegah in navadah in njihovih medsebojnih odnosih. V Mencingerjevih delih pa najdemo tudi zanimiva pričevanja o materialni kulturi prejšnjega stoletja.

V povesti *Zlo pa sir*, ki se dogaja v bohinskih planinah, pisatelj nazorno opisuje planšarski stan:

"Šest brun je zvezanih na četr, čez nje dva šperovca z nizkim slemenom, ki nosi streho v dve pleni iz klanih smrekovih deská, to je stan odzunaj. Odznotraj so ob steni široke police za mleko, ob drugi je visok oder, na vrhu koritu podobni, v njem je nekoliko sena in mahu, in pravi se mu postelja. Ob tretji steni je ognjišče iz ilovice, po steni gor so pa klini, da se piskri in cunje obešajo, čez ognjišče sta pa trama za drva. Duri v stan so nizke in ozke iz brun izsekane, pa ne drže do tal in ne do strehe, in veliko vaje je treba, preden človek ročno hodi skoznje." (ZD 1: 99)

V povesti *Človek toliko velja, kar plača* Mencinger "lika" svoje rojake, ki so že v njegovem času svojeglavo gradili svoje hiše: